

A HOMÁLYBÓL

AZ „EMIGRÁNS”-ADY

(DOKUMENTUMOK, MOZAIKOK A HONIAK
KÉT HÁBORÚ KÖZÖTTI ADY-IRODALMÁBÓL)

„Mért nem találkozunk süvöltve az eszme-barikádokon?"; „Majd holnap tán nem lesz idő megtérni, / Korrigálni az ősi nagy hibát . . .” — talán ez a két idézet hatja át a legerőteljesebben a hazát elhagyni kényszerült magyar frástudók gondolatvilágát. Találkozni, kezét fogni mindazokkal, akik Ady szellemében tettet vállalnak. Tettet, közösen, a nép, a nemzet ellen elkövetett „ősi nagy hibák” ellen — a jövőért.

De lehet-e, tudtak-e újat, mást mondani arról a magyar költőről, aki egyben az emberiség költőjévé vált; arról, aki az anyagi erővé váló gondolatot új módon teremtette meg életében, s halálában is „lázított” az ellenforradalmi Magyarországon?

Lehet-e elmélyíteni annak a költőnek a tablóját, akiről számos monográfia és cikkek ezrei születtek itthon és túl a határokon?¹

Az emigráns sajtóban rejtőző dokumentumok arról tanúskodnak, hogy igennel válaszolhatunk erre a kérdésre.

„Ebben az országban mindig jaj volt a forradalmároknak! . . .”² Adynak ez a megállapítása tragikus módon igazolódott be 1919 őszén. Barátainak, elvtársainak nagy többsége az ország elhagyására kényszerült. Vagyont nem vittek mugukkal, de vitték Ady szellemét. Bécsben, Berlinben, Párizsban és Pozsonyban születtek az első Ady-monográfiák, Hatvany Lajos, Földessy Gyula, Bölöni György és Révész Béla tollából.³ Alig hagyta el a nyomdát Hatvany Ady viládgáznak első kötete, a Fényes Samu szerkesztette bécsi Diogenes 1924. évi második száma már ismertetést közölt róla. Bölöni könyvéről hat esztendővel annak megjelenése előtt hírt kaptak a hazai olvasók.⁴

¹ VITÁLYOS LÁSZLÓ—OROSZ LÁSZLÓ: *Ady-bibliográfia 1896—1970. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom*. Bp. 1972, MTA. 425 p. (Megj. 800 példányban, 4.764 annotált tételt tartalmaz).

² Nagyváradi Napló 1901. jún. 21.

³ HATVANY LAJOS: *Ady világa*. Wien 1924, Pegasus. 1—2. köt. — FÖLDESSY GYULA: *Újabb Ady-tanulmányok*. Berlin 1927, Vogenreiter Verl. Magyar Osztály. „Concordia” ny. Pozsony. 190 p. — BÖLÖNI GYÖRGY: *Az igazi Ady*. Paris 1934, Ed. Atelier. 385 p. — RÉVÉSZ BÉLA: *S lehullunk az ősi avaron*. Mell. Ady-dokumentumok könyve (84. fakszim.). Bratislava 1937, Prager. 224 p. (Az Új Európa Könyvesháza).

⁴ „Hazai 's külföldi tudósítások. GYOMAI IMRE: *Ezt csinálják a magyar írók és újságírók Párizsban. Párizs, augusztus végén*. — *Literatura*. Bp. 1928. szept. 295—297. p.

Bölni könyvét örömmel üdvözölték az amerikai magyar kommunisták Kultúrharc című folyóiratukban:

„... Írója és kiadója Ady egykori iskolatársa és egész életén át legjobb barátja. A könyv nagy hézagot pótol és mindenképpen megérdemli, hogy minden Ady-hívő könyvtárába kerüljön. Politikailag, mert Adyt, a nagy értéket igyekszik kiragadni azok kezéből, akik meghamisítva, otthon eltulajdonították. Emberileg, mert igen sok ismeretlen, érdekes és jellemző adatot mutat meg Ady életéből...”⁶

S miközben az emigráns írók az igazi Adyért fognak tollat, Magyarországon egyre intenzívebben folyik a „bomlasztó” irodalom üldözése. Rákosi Jenő megállapítása — „Ady Endre politikai értéke összességében problematikus, hatása az irodalomban s a közízlésben bomlasztó, a politikában vészes”⁶ — Ady verseinek üldözésében ölt testet. A válság, és a munkásmozgalom fellendülésének éveiben — egyidőben József Attila és Radnóti verspereivel — egyre nő a tiltott Ady-versek száma.⁷

A halott Ady egyre inkább kínos helyzetbe hozta az ellenforradalmi Magyarország uralkodó köreit. 1930-ban Supka Géza emelt szót a megcsonkított Ady-kötet ellen,⁸ *A Gare de l'Est-en* előadásának tiltása „hazafiatlanság” ürügyével, nagy felháborodást keltett. A Népszavában egymást követték a leleplező és tiltakozó írások. A Népszava ifjúsági estjén is tilosak voltak Ady versei.⁹ 1941-ben pedig a Magyar Nemzetből ismerhették meg az olvasók a *Rohanunk a forradalomba* kapcsán indított per anyagát.¹⁰

Számos korabeli bizalmas akta őrizi Ady nevét. A politikai rendőrség 1934. évi *Vörös Könyve*, mely a forradalmi világirodalom gyökereit vizsgálja, elrettentésül Ady szavait idézi:

⁶ Kultúrharc. New York 1934 márc.

⁶ *Háború Ady Endre körül.* — Irodalomtörténet. Bp. 1925. 82. p.

⁷ Párttört. Int. Arch. A. XVII. 1/1936/43. A budapesti főkapitányság engedélyügyeit illetőleg államrendészeti osztálya által nyilvánosan elő nem adhatónak talált (betiltott), versek. KERNER — ADY: *Csák Máté földjén*, ADY: *Álmodik a nyomor, Sójajts a hajnalban, Havasok és Riviérra* (oszt. ell. izg. és gyűlölet keltésére alkalmas), *Grófi szétrün, Fölszállt a páva, Csák Máté földjén, Percemberkék után, Magyar jakobinus dala*, (A bizalmas akta az előző években tiltott verseket is tartalmazza.)

⁸ SUPKA GÉZA: *Az eltorzított Ady. Hogyan dolgozik a kiadói cenzúra.* — Literatúra. Bp. 1932. máj. 498 — 501. (SUPKA élesen bírálja az Athenaeum kiadásában megjelent *Ady Összes verseit*. Megállapítja, hogy 23 vers, összesen 423 sor maradt ki, idéz a „kifelejített versikék”-ből, például kihagyták a következőket: *Henrik úr lovagol, Farsang a Duna-kaján, Köszvényország márciusa.*)

⁹ SZÉL PÁL ÁRPÁD: *A megcenzúrázott Ady.* Népszava 1932. jan. 1. — *A Népszava ifjúsági estje.* Népszava 1938. máj. 22.

¹⁰ KALMAR-MARON FERENC: *A 12. 451 sz. aktasomó.* Magyar Nemzet 1941. máj. 29.

„... A mai magyar társadalomban a papi és világi fejedelmeké minden. A militarizmusnak és a klerikalizmusnak és a feudalizmusnak falait le kell rombolnunk, ha élni akarunk...”¹¹

Az egymást követő magyar kormányok 1919 és 1945 között mindent megettek azért, hogy az Ady útját követők *ne éljenek*. Két, jellemző bizalmas aktára utalunk csak. 1931-ben Apor követségi tanácsos jelentette a magyar belügyminiszternek, hogy a párizsi emigráns magyar írók Ady „mai jelentőségével foglalkoznak”:¹² 1941-ben a magyar királyi rendőrség debreceni kapitánysága informálta a belügyminisztériumot a helyi baloldali mozgalomról. A jelentés felhívta a figyelmet az 1927 óta működő Ady társaságra.¹³

Ennyire félt a halott költőtől a hazai uralkodó réteg. De élt Ady „nagy családja” hazai, és a nagyvilágban szétszórt követői körében. Ahogy Károlyi Mihály titkára, Havas Endre költő írta, ilyen család csak „a baloldali égtájon születhet”, s tagjai bárhol is éljenek, az összetartozás örök.

„A család valamennyi tagjának a szellemét, kora fiatalságában az 1918-as forradalomba belemértült régi, háborúelőtti Budapest eszmevilága, az előző család — a galileisták és a nyugatosok — befolyásolták, főképpen Ady Endre prófétikus költészete...”¹⁴

S miközben hazájában megpróbálták szellemét eltemetni, az egyre előbbé válik távol a hazától. Az emigráns politikusok, írók, publicisták, költők és képzőművészek Ady örökségét viszik tovább. A különböző emigráns csoportok, amelyek több kérdésben egymástól eltérő álláspontot képviseltek — találkoznak Ady értésében. Az ő szelleme köti össze az emigránsokat egy-egy országon belül.

Ady és az emigráns sajtó

Bármelyik emigráns lap kerül a kései olvasó kezébe, aligha lehetséges, hogy abban Ady nevével ne találkozzon. Az ő sorai állnak mottóként a fejléccen vagy a cikkek élén, egy-egy folyóiratban Ady-költe-

¹¹ Párttört. Int. Arch. Vörös Könyv 28. sz. A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánysága politikai nyomozó főcsoportjának XXXVIII. sz. referátuma. A Litintern. Bp., 1934. (Gépirat.)

¹² Apor párizsi követségi tanácsos jelentése. Párttört. Int. Arch. B. M. 1931. VII. res. 3. t. 5532.

¹³ *Debreceni baloldali mozgalmak*. Párttört. Int. Arch. B. M. VII. res. 1941—7-5688. (Az Ady Társaság vezetősége: ADY LAJOS, MEDGYESI FERENC szobrász, GULYÁS PÁL, KARDOS LÁSZLÓ. Előadás: FÖLDESSY GYULA az *Ady-relikvidéről*. Megfigyelés alatt ZÖLD SÁNDOR, KUN ZSIGMOND, KÁLLAI GYULA, ÚJHELYI SZILÁRD, SZILÁGYI JÓZSEF és mások.)

¹⁴ HAVAS ENDRE: *A menekülés könyve*. London 1943, Syllvan Press. (Ezt a kiadót ROSNER KÁROLY magyar tipográfusművész alapította a háború idején, angliai emigrációjában.)

mény az első szám programadó írása. S a cikkekben — szóljanak politikáról, általános kulturális kérdésekről, irodalomról — Ady neve sokhelyütt felbukkan.

Az emigráció első korszakában egymást követik a visszaemlékezések. A nagyváradi származású Antal Sándor, a Holnap-antológia előszavának szerzője, az 1919-es Vörös Újság volt belső munkatársa a BMU-ban írt róla.¹⁶

Jászi Oszkár tollából is több írást találunk Adyról, különböző lapokban. A Bécsi Magyar Újságban megjelent cikkéből álljon itt néhány sor:

„... Petőfit és Adyt a pusztá formá- és ritmusvirtuozóktól épp az különbözteti meg, hogy ők valóban a világszellem küldöttei, nemcsak a jelent mérik fel, de a jövő fejlődési elndületét oltják be a tétova nemzedék véérébe...”¹⁷

Az Emberben aláírás nélkül megjelent cikk így foglal állást:

„A legnagyobb magyar költő, Ady Endre a forradalomé volt. Akik az ő gyönyörű, remekbeöntött, lázadó dalait olvasták, azoknak nem kell ezt magyarázni... Nem is akarunk a dolog érdemébe mélyedni és komolyan vitázni arról, hogy kié volt Ady, a reakcióé-e, vagy a forradalomé? Egyszerűen megszólaltatjuk feleletül a nagy költőt és lapunk minden számában Ady verseket fogunk közölni, amelyek mindennél és mindenkinél ékebben és meggyőzőbben beszélnek. Íme: Menekülés úri viharból...”¹⁷

Kőhalmi Béla a Panorámában emlékezett meg a költőről *Kalandozás a Betűtengeren* című sorozatában. Cikkének néhány sorát idézzük:

„Mikor Ady Endre elment, nem egy halottat sülyesztettek el; egy titán csapott a magyar vizekbe s azóta körülötte örvénylik minden, ami irodalom. Nekünk, nekem Ady nem irodalom, nem olvasmány, nem emlék: darab életünk, a legdrágábbban, legigazabbban az, mert az még életnek volt nevezhető...”¹⁸

A párizsi emigrációban Gara László a francia olvasókkal akarta megismertetni a magyar forradalmi irodalmat. Adyról, költői szenedéllyel írja, hogy vele a modern magyar irodalom legszebb géniusza született, aki egyben a korabeli európai irodalom egyik legnagyobb képviselője. Több mint költő: vátész. Ő az, akinek költészetével új szakasz indult a magyar irodalomban.¹⁹

A Gara Lászlóéval rokon nemes pátosszal emlékezett Adyra Hollós József is 1926-ban:

¹⁶ ANTAL SÁNDOR: *Mikor ölték meg a magyar kultúrát?* — BMU 1921. máj. 5.

¹⁷ JÁSZI OSZKÁR: *Ady szelleme.* — BMU 1923. jan. 28.

¹⁸ *Kié volt Ady?* — Az Ember. Bécs 1920. jan. 9.

¹⁹ KŐHALMI BÉLA: *Ady és barátai.* — Panoráma. Bécs 1922. 47. sz

²⁰ GARA LÁSZLÓ: *La littérature hongroise. Art révolutionnaire.* — Partisans. Paris 1925. dec. 16.

„Nemcsak a legnagyobb magyar költő és a világirodalom legnagyobb lírikusa, de a legnagyobb magyar próféta is. Ha van még remény a magyarság föléledéséhez, úgy e költő isteni szikrája lehet még egyedül képes az alvó tüzet lángra lobbantani, ha majd a történelmi pillanat még egyszer elérkezik . . .”²⁰

Három esztendővel később pedig beszámol arról, hogyan vett meg Amerikában, nyolc dollárért egy Ady-kéziratot, az *Elindult egy ledny* című verset.²¹

Ady halálának tizedik évfordulóján Az Ember Jászi Oszkár megemlékezését közölte *Az Ady Endre öröksége* címmel. Jászi öt pontban fogalmazza meg, mit kellene tenni Ady tanításának szellemében. Az ötödik pont így szól:

„Ostoba háborús kalandok tervezetése helyett a magyar népnek a béke és a megértés fátylóját kell hordoznia, mert csak a munka és a demokrácia levegője gyógyíthatja be vérző sebeit, melyeket rajta egy esztelen háború és egy igazságtalan béke ütött és csak ez a szellem vezetheti őt előre egy olyan népszövetség felé, mely nélkül a Duna medencéje örökké kifosztott népek csatatere marad . . .”²²

s végül ő is — mint annyian az emigránsok közül — a *Magyar jakobinus dalából* idéz.

1932-ben a bécsi Világosság Esső Sándor névvel közölte *A mi Adynk* című írást. Az álnév mögött az 1919 őszén Ausztriába menekült Havas Géza rejtett (az Anschluss után Mexikóba költözött és az ottani kommunista csoport munkájában vett részt a Szabad Osztrák Mozgalom tagjaként). Ady verseit idézve bizonyítja, hogy Ady osztályharcos költő, hogy az elnyomottak, dolgozó tömegek, a proletárok költője, aki tudta, hogy „csak a forradalom menthet meg az elpusztulástól . . .”²³

A kanadai magyar kommunisták lapja, a Kanadai Magyar Munkás, mely 1929-től élt, a fasizmus elleni harc idején a népfrontgondolat alappilléreken tartotta Ady életművét. 1936. november 7-i ünnepi mellékletében Bíró Károly által összeállított montázst közöltek Ady hírlapi cikkeiből. 1937. február 27-én Szőke István, a Munkás szerkesztője, a Kanadai Kommunista Párt Központi Vezetőségének tagja írt tanulmányt a lapba Adyról; az augusztus 7-i szám — valószínűleg magyarországi lapból átvéve — közölte Zsolt Béla *Ady-utca* című írását.

1938 januárjában a párizsi Szabad Szóban jelent meg Bölöni

²⁰ HOLLÓS JÓZSEF: *Akik elköltöztek. A Társadalomtudományi Társaság halottai.* — Az Ember. New York 1926. nov. 8.

²¹ HOLLÓS JÓZSEF: *Egy Ady-kézirat története.* — Az Ember. New York 1929. jan. 26.

²² JÁSZI OSZKÁR: *Az Ady Endre öröksége.* — Az Ember. New York 1929. jan. 26.

²³ (HAVAS GÉZA) ESSŐ SÁNDOR: *A mi Adynk.* — Világosság. Bécs 1923 febr. (HAVAS GÉZA a Világosságban általában az ERŐS SÁNDOR álnevet használta, amint ezt a cikk szerzőjéhez írt levélben közölte 1974-ben).

cikke, *Ady és Magyarország* címmel, a Tihanyi Lajos rajzolta Ady-portréval.²⁴

A második világháború előestéjén, majd az ellenállási mozgalom kibontakozásakor új cikkekkel és tanulmányokkal gazdagodik az emigráns Ady-irodalom. 1939 januárjában közölte a moszkvai Új Hang Lukács György *Ady, a magyar tragédia nagy énekesé* című tanulmányának első részét. Lukácsnak ez a műve csak a háború után vált ismertté Magyarországon²⁵ Az Új Hangban indult Révai József Ady-sorozata is 1940 szeptemberében; befejező részét az 1941 februári szám közölte — Budapesten 1945-ben jelent meg kötetben.

„A világ-szellem küldötte”

Ady-versek az emigráns sajtóban

A két világháború közötti magyar emigráns sajtót (körülbelül másfélszázra tehető a lapok száma) — s itt nem csak a magas színvonalú folyóiratokról van szó, hanem a heti- és napilapokról is — Petőfi és Ady szelleme hatja át. A „menekülő szellem” — Fényes Samu kifejezésével élve — a befogadó országokban lel hazára. S bár a magyarok által alapított lapok színvonala, élettartama, kiadásuk korszaka, s nem utolsósorban szerkesztőiknek világnézete eléggé széles skálájú — Ady verseit mindegyikükben megtalálja az olvasó.

Az emigráns lapok elfeledett, elsárgult oldalain százával maradtak fenn Ady-versek, azok közül is a legforradalmibbak. A Bécsi Magyar Újság 1920 februárjától kezdve sorra-rendre közölte Ady verseit. A bécsi, Göndör Ferenc szerkesztette Az Ember című lapnak szinte minden száma őriz egy-egy Ady-verset. A Fényes Samu által 1923-ban alapított bécsi Diogenes hétről hétre közölte egészen 1927-es megszűnéséig Ady verseit magyar, német és angol nyelven.

A *kürtösök szavát* őrizi a bécsi Világosság 1920-as évfolyama; ezzel a verssel indult 1939. március 1-én a párizsi Üzenet.

A Május: szabad — ott áll a Buenos Aires-i Új Világban, a Kanadai Magyar Munkásban. A *Magyar jakobinus dala* jelszavá lett: Jászi Oszkár ezt idézte visszaemlékezésében. A párizsi Magyar Nemzeti Függetlenségi Front lapjában, mely az illegitimitás alatt jelent meg, ezt az Ady-verset közölték francia nyelven. A mexikói Szabad Magyarság, melyet Tamás Aladár szerkesztett, első számában, 1942 júniusában programadó írásként a *Véres panorámák tavaszán* című

²⁴ BÖLÖNI GYÖRGY: *Ady és Magyarország*. — Szabad Szó, Párizs 1938. jan. 1. (A Szabad Szót a budapesti királyi büntetőtörvényszék előbb elkobzásra, majd beérkező számaint megsemmisítésre ítélte.)

²⁵ LUKÁCS GYÖRGY: *Ady, a magyar tragédia nagy énekesé*. — *Írástudók elelőssége*. Moszkva 1944, Idegennyelvű Irodalmi Kiadó. 18 — 35. p.

erset tette közzé. Európában és a tengerentúl az — Egyesült Államokban, Kanadában, Argentínában, Chilében, Algírban — Ady szavaival hívtak harcba az embertelenség ellen, az eszmebarikádokon történő találkozásért.²⁶

Hogy mennyire aktuális volt Ady szava, tanúsítja a Szép Szó 1940 tavaszán New York-ban megjelent évkönyve, Remenyik Zsigmond szerkesztésében. Első oldalán, egy-egy Thomas Mann-, illetve Kossuth-idézet között ez áll:

„Magyar üzenet a nyilasok címére
Bánatok, kínok, mint vad keselyűk
Falánkoznak a milliók szívéből,
S mulasztott étek, öröm és gyerek
Helyén a Burg szuronyhatalma épül.
Megfojtódik Európa közepén
Egy szép népség, már álomban is pöre,
De élnek a kufárok s vett urak,
Forverc, előre.”

„Az idegen nyelv fátyola alatt . . .”

„... Ady szelleme még az idegen nyelv fátyola alatt is meg fogja rázni a bűnös Európát, meg fogja érteni vele szerencsétlenségünket s le fogja leplezni szörnyű tragédiánk igazi — honi és külföldi — bűnöseit”

— írta Jászi Oszkár 1921-ben, a német Ady-kötet kiadásakor.²⁷

S ha ez a remény talán nem egészen vált is valóra, mégis Ady költészete a két világháború között kezdett teret nyerni a világ-irodalomban. Költeményei egymás után láttak napvilágot francia, német, orosz és angol nyelven, s tudunk japán, kínai, héber, spanyol, holland és olasz fordításokról is — ezek megjelenésében nem kis érdemet szereztek a magyar emigránsok.

1921-ben, Hatvany Lajos tanulmányával jelent meg az *Auf neuen Gewässern* című válogatás; az 1922-es kiadású leipzig *Anthologia Hungarica* tizenhét Ady-verset tartalmaz; a Pogány Béla szerkesztette, 1924-es kiadású francia antológiában hat, az Ivan Goll összeállításában kiadott világirodalmi antológiában három Ady-vers található.

1925-ben a moszkvai magyar emigránsok antológiát állítottak össze a magyar forradalmi költészetről — itt találja az olvasó orosz nyelven Ady forradalmi verseit.²⁸

²⁶ Itt említünk néhány emigráns lapot a jövődő teljes Ady-bibliográfiához: Világosság — Bécs, Kanadai Magyar Munkás — Toronto, Kultúrharc — New York, Új Előre — New York, Új Világ — Magyar Lapok — Buenos Aires, Magyar Nemzeti Függetlenségi Front Közleményei — Genf.

²⁷ JÁSZI OSZKÁR: *Az emigráns-Ady*. — BMU 1921. nov. 20.

²⁸ ADY, ANDREAS: *Auf neuen Gewässern*. Eine Auswahl. (Die Übersetzung besorgten ZOLTÁN FRANYÓ und HEINRICH GERHOLD. *Nachwort über Ady* von LUDWIG HATVANY.) Leipzig—Wien—Zürich 1921, Tal 169 p. — *Anthologia Hungarica*, Leipzig 1922. nsel-

A német fordításokról így írt Németh Andor: „... az igazi Ady mindig magyar titok marad és lefordíthatatlan. Van feneketlen magyar mélység: Ady...”²⁹

Az emigrációban kiadott magyar lapok 1920-tól 1945-ig számos Ady-verset őriznek német, angol és francia nyelven. Egyike a legelsőeknek, Franyó Zoltán tolmácsolásában a *Barangolás az országban – Wanderung im Lande*.³⁰ A legtöbb idegen nyelvű fordítás a Diogenesben látott napvilágot 1923 és 1927 között. Itt jelentek meg a német Ady-versek Matzner Hugó és Lang Lajos fordításában, az angol nyelvű Ady-ciklus Gáspár Endre nevéhez fűződik.³¹

A Kanadai Magyar Munkás irodalmi mellékletében a magyar nyelvű Ady-versek mellett egy-egy angol fordítást is talál az olvasó.³²

A Résistance magyar résztvevői Párizsban a háború utolsó esztendejében két Ady versét tették közzé földalatti kiadványaikban. 1944 júniusában a Gereblyés László – Dobossy László – Marsovszky Miklós szerkesztette Phénix. Feuille de la Résurrection Hongroise című melléklapjában jelent meg a *Chant du jacobin hongrois*. A másik fordítás, az *Egy megtalált könyv* című, a forradalmár emigránsok legjelentősebb ellenállási orgánumban, a Magyar Szemlében látott napvilágot *Voltaire, ou le livre retrouvé* címmel. Andersen György fordította franciára.³³

„... magad vagy rügyező fejsza, jövendő...”

Antal Sándor Ady című versének e sorai az egész baloldali emigráció közös érzésének adtak hangot. Ez az érzés sürgette Ady jövendölésének beteljesítését, ez hívta életre az ő nevét viselő szervezeteket.

Már a huszas években élt Bécsben az Ady Barátainak Társasága.³⁴ New Yorkban, 1929 végén dr. Hollós József –, aki 1919-ban megalakította a Szegedi Nemzeti Tanácsot, majd a Tanácsköztársaság

Verl. – POGÁNY BÉLA: *Anthologie de la Poésie Hongroise Contemporaine*. Paris (1924), Les Ecrivains Réunis. – GOLL, IVAN: *Les cinq continents. Anthologie mondiale de poésie contemporaine*. Paris 1924. – *Vengerszkaja revoljucionnaja poezija*. Moszkva 1925. (Összeáll. és a bevezetőt írta MATHEIKA JÁNOS, GÁBOR ANDOR, LÁNYI SAROLTA.) Ford. Sz. ZAJACKIJ.

²⁹ NÉMETH ANDOR: *A német Ady*. – BMU 1921. nov. 20.

³⁰ Az Ember. Bécs 1920. máj. 17.

³¹ MATZNER HUGÓ fordításai: Diogenes. Bécs 1923. 2. sz. GÁSPÁR ENDRE: *Ady-versek angolul*. – Diogenes. Bécs 1925. 26. sz.

³² ADY: *I am death's kinsman*. Fordító nélkül. – Kanadai Magyar Munkás 1937. máj. 11.

³³ *L'hommage d'André Ady à Voltaire*. Trad. et un brin de prélude de Georges Andersen. (A vers első ízben a Népszava 1907. dec. 22-i sz.-ban jelent meg, a *Candide* magyar kiadása alkalmából.)

Ady-Barátai Társaság. – BMU 1921. nov. 29.; HATVANY LAJOS: *A bécsi Ady-körről*. Jövő, – Bécs 1921. nov. 29.

idején a népbetegségek elleni küzdelem tervét dolgozta ki — létrehozta az Ady Endre-Társaságot.³⁵ Párizsban is működött Ady-kör,³⁶ mely Új Utakon címmel adott ki folyóiratot 1936-ban. Az argentinai antifasiszták 1943-ban Libreria Ady néven könyvkereskedést nyitottak.³⁷

A világ különböző pontjain egymást követték az Ady életművét ismertető előadások. 1920 nyarán Párizsban Paul Fort ismertette költészetét,³⁸ 1922-ben a lipcsei Städtische Kaufhausban Stuma professzor tartott róla előadást.³⁹ 1924-ben a bécsi emigránsok emlékeztek meg Adyról. A Diogenes így számolt be az ünnepségről:

„Otthon a Piroska testvéreket, a csongrádi gyilkosokat ünneplik, a bécsi emigránsok Ady emlékét ünnepelték. Félig a halála évfordulója, félig a március fordulója. Hisz egyszerre halt meg Ady és a magyar március. Mikor fog feltámadni?”⁴⁰

A Diogenes 1924. március 1-i számának középpontjában Ady áll. Tudatják az olvasókkal, hogy a március 9-re tervezett ünnepségen, melyet Ignotus vezet be, Hatvany Lajos Ady és a jövő generáció címmel fog előadást tartani, Andai Piroska operaénekesnő pedig Reinitz Ady-dalaiból ad elő. „Az ünnep iránt nagy az érdeklődés, mert ha ki csak teheti, az emigráció távoli zugaiból is Bécsbe jön erre a napra.”⁴¹

Balázs Béla is Reinitz dakait tartja az „Ady-láz bacillusai virulens tenyésztelepének”, ~~e~~ dalokat nagyrabecsüli, mert

„... az Ady-versek látens melodikáját szabadították fel... Minden Ady-kötethez hozzá kellene csomagolni Reinitz dalait, mint autentikus lelki használati utasításokat. Mert Reinitz Béla az első és úgy látszik mindmáig a legmeggyőzőbb és legszuggesztívebb Ady-kommentátor.”⁴²

A bécsi ünnepséget évről évre követték a genfi, párizsi, berlini, londoni előadások.⁴³ 1930-ban az amerikai rádió egy óras Ady-

³⁵ *Főhívtás Amerika magyar értelmiségéhez. Ady Endre Társaságot alaptunk.* — Az Ember, New York 1929. dec. 7.

³⁶ A párizsi Ady-Kör új folyóirata. (Új Utakon. Szerk. VAMOSI PÁL.) — Pesti Napló 1935. márc. 17.

³⁷ „*Libreria Ady*”. (Alapította SIKOS KÁROLY.) — Új Világ, Buenos Aires 1943. jún. 12.

³⁸ j [JUHÁSZ GYULAI]: *Egy győzelmes magyar.* — A Munka 1920. júl. 11.

³⁹ *Ady-estély Lipszében.* — BMU 1922. máj. 16.

⁴⁰ Diogenes. Bécs 1924. ápr. 5. (Részlet FÉNYES SAMU aláírás nélkül megjelent cikkéből.)

⁴¹ FÉNYES SAMU: *Reinitz.* — Diogenes, Bécs 1924. márc. 1.

⁴² BALÁZS BÉLA: *Az Ady-magyarzó Reinitz Béla.* Uo.

⁴³ *Ady est Genfben.* — *Literatúra.* Bp. 1926. 7. sz. FORBÁTH J. JÁNOS: *Magyar irodalmi élet Párizsban.* — Az Ember, New York 1926. nov. 8. — *Sauvegeot előadása Adyról.* — *Literatúra.* Bp. 1928. márc. — *Hevesi Sándor a londoni Kings College-ben. Arany, Petőfi, Ady.* — *Literatúra.* Bp. 1929. márc. — *W. Lohmayer előadása Adyról a berlini rádióban.* — Szilágyság 1927. nov. 18.

műsört sugárzott.⁴⁴ A chicagói magyarok Ady-ünnepségéről a Kultúrharc című folyóirat számolt be.⁴⁵

A New York-i Ady-Társaság is szenvedélyes meggyőződéssel ápolta Ady emlékét. 1936-ban rendezett ünnepségét Az Ember harangozta be:

„Az Ady Endre Társaság március hó második felében nagyszabású estélyt rendezett olyan nívós és gazdag programmal, amelyben régen gyönyörködött ennek a városnak magyarsága. A minden tekintetben jelentős műsornak valóságos szenzációja lesz, hogy egy előadás megtartására sikerült megnyerni az Ady Társaságnak Theodore Dreisert, a világhírű amerikai író. Magyar hallgatóság előtt ezúttal fog először szerepelni. . . A nevezetes estélyt Lengyel Emil, a társaság elnökségének egyik tagja vezeti be.”⁴⁶

A kanadai kommunisták nemcsak a sajtóban fejezték hűségüket Adyhoz. 1937-ben a lancasteri magyar főiskoláscsoport az Ady Társaság nevet vette fel — „korszerű kötelességvállalásuk” demonstrálására.⁴⁷ Az 1937 márciusában rendezett torontói Ady-ünnepély bevételének 25 %-át pedig a spanyol köztársaságért harcolóknak küldték el.⁴⁸

Párizsban — ahol a Résistance idején az emigránsok forradalmi lendülete majd háromezer magyart vitt a barikádokra — több ízben rendeztek Ady-ünnepséget. A Francia Barát Magyarok 1938. december 3-i rendezvényén az Üzenet szerkesztője, Tamás Aladár szolt az írók feladatairól. Utána Rózsaffy Rezső Pesti, Forgács Antal, József Attila és Ady megzenésített verseit adta elő. Még nevezetesebb az Ady halálának 20. évfordulóján, 1939. január 27-én tartott emlék-ünnepély. A bevezető előadást Aurélien Sauvageot professzor, a magyarok régi barátja tartotta,⁴⁹ Ligeti József pedig „megtáncolta” a Szeretném, ha szeretnének, és Párizs az én Bakonyom című költeményeket. A versmondó Farkas Aladár szobrászművész volt.⁵⁰

Az Angliába menekült magyar antifasiszták is magukkal vitték Ady örökét. Mikor a fasiszta háborúba lépett Magyarországon betiltották a PEN működését, Londonban Hatvany Lajos megszervezte a Szabad Magyar PEN-csoportot, s amikor Oxfordban, 1942-ben

⁴⁴ Egy órá s műsor Adyról az amerikai rádióban. — Pesti Napló 1930. jún. 17.

⁴⁵ A chicagói osztály tevékenységéről. — Kultúrharc. New York 1934. febr.

⁴⁶ Theodore Dreiser — az Ady Endre Társaság előadói pódiumán. — Az Ember. New York 1936. febr. 29.

⁴⁷ A lancasteri magyar diákcsoport az „Ady Társaság” új nevet vette fel. Korszerű kötelesség-vállalás ez! — Kanadai Magyar Munkás 1937. ápr. 15.

⁴⁸ Az Ady-ünnepélyről. (Toronto) — Kanadai Magyar Munkás 1937. ápr. 13.

⁴⁹ Üzenet. A Párizsi Magyar Írók folyóirata. Revue des Gens de Lettres Hongrois à Paris. I. évf. I. sz. — E számban tették közzé A. SAUVAGEOT előadását és PÓR BERTALANNAK az évfordulóra készített ADY-portróját.

⁵⁰ LÖFFLER A. PÁL: A párizsi Magyar Írók. Gépirat. OSZK Kézirattára.

papírra vetette azt, hogy „nehéz kenyér emigránsnak lenni”⁶¹ — itt is Ady szavai állottak mottóként:

„Kivert bikának sorsa bíz' ez,
Ki elveszti a csordát . . .”

A hazából „kivertek” megkeresték egymást. Az angliai kommunisták Londoni Magyar Klubja baráti kapcsolatokat teremtett a két másik antifasiszta szervezettel, a Károlyi Mihály vezette Új Demokratikus Mozgalommal és az Angliai Szabad Magyarok Egyesületével. S már jóval a három szervezet egyesülése, az Angliai Magyar Tanács 1944-ben történt megalakulása előtt közös akciókkal mozgósítottak a faszizmus ellen.

A magyar költőket ismertető sorozatban elsőként Ady költészetét mutatták be.⁶² Károlyi Mihályné Andrásy Katinka a Connaught Square-i klubban Ady-verseket olvasott fel.

„Bár odafönt még zúgtak a bombázók, az irodalmi, esztétikai örömök mintegy a béke előhírnökei voltak, a békéé, amely a — költészet, a művészet segítségével — majd egyesíti az emberiséget . . .”⁶³

Politikai harc és forradalmi irodalom egyre szorosabban kapcsolódott össze az emberiséget katasztrófába sodró fasiszta agresszió fellépésekor. Bécsben és Párizsban, Londonban és az amerikai kontinens országaiban a baloldali magyarok helyzete más és más volt — legális, majd illegális kiadványaikban mégis mindenütt ott élt Ady. Nehéz feladatot vállaltak — múltjuknál, megbízatásuknál fogva — a svájci magyar kommunisták a második világháború idején. A nyugat-európai magyar ellenállási mozgalmak szervezői — dr. Kálmán András, dr. Szőnyi Tibor és Vági Ferenc. Svájcban is illegálitásban kényszerültek. Mégis, sikerült maguk köré vonzani, a faszizmus elleni harcba bekapcsolni nemcsak a fiatal ösztöndíjasokat, a munkásokat; megnyerték a Svájcban élő magyar művészek és tudósok tevékeny támogatását is. 1944. szeptember 27-én Kerényi Károly professzor tartott előadást Adyról a Zürichi Magyar Egyesületben, *A magyar szellem tragédiája* címmel. Az 1945. március 15-i genfi ünnepélyen Petőfi és Ady költeményeit adták elő.

Ezen a napon a világ más tájain is ünnepeltek a hazából előzőttek. A Magyar-Amerikai Demokratikus Tanács New York-i ünnepélyén

⁶¹ HATVANY LAJOS: *Nehéz kenyér emigránsnak lenni*. — Haladás. Bp. 1946. nov. 14.

⁶² *Hungarian poets: Endre Ady*. Introd. by Mr. PAUL TABORI. His poems presented by Miss SYLVIA RENTOUL and Mr. FERENC GALLO. ADY songs by KODALY, REINITZ, etc. Mr. J. STRASSER.

⁶³ KÁROLYI MIHÁLYNÉ: *Együtt a száműzetésben*. Bp. 1969, Európa, 266–268.

Hollós József méltán mondhatta, hogy „a halott Ady a legelőbb élő maradt letiport hazájában . . .”⁵⁴

Ady neve a szabadságot jelentette minden ország magyar emigránsainak. Párizs felszabadulása után Bölöni Györgyné lírai emlékezése hangzott el a francia studióban, *France és Ady* címmel.⁵⁵

Az „emigráns-Ady” „a legelőbb élő” maradt. A hontalanok tollából született, Adyhoz, Adyról szóló versek is ezt tanúsítják.

„Nagy Mesterem! Megyünk mi páran Véled,
Véled ki holtak szent vezére vagy.”⁵⁶

— írta Molnár Árpád.

A megalázottak, a megnyomorítottak humanista orvos-poétája, Sebesi Ernő így írt róla:

„csak Órá esküszünk a prófétára
mert megbűnhődte minden bűneinket.”⁵⁷

Nágel Géza Párizsi emlék. Az Ő városában címmel emlékezett rá.⁵⁸ Az amerikai Tarnóczy Árpád versének címe: Felhők isten trónja körül. Ady Endréhez, a tízéves halotthoz,⁵⁹ Gergely Lajos is 1919. január 27-ét idézi fel Emlékezés egy Tél-délutánra című versében,⁶⁰ Somló Lipót a vátész, a Messiás Adyról ír.⁶¹

S végül néhány sor Antal Sándor Ady-verséből:

. . . tudjuk, hogy élsz . . .

eldobott szemfedőd fátyol a múltton,
magad vagy rügyező fejfa, jövőndő
egy bűnbefült ország gyásztemetője felett.⁶²

MARKOVITS GYÖRGYI

⁵⁴ HOLLÓS JÓZSEF: *Élet és halál Ady költészetében*. — Szabad Magyarság. Mexikó 1945 április.

⁵⁵ *France és Ady*. KÉMERY SÁNDOR alábbi emlékezését SÓGOR KLÁRA hadnagy olvastta fel a párizsi magyar rádióban. — Magyar Szemle. Párizs 1945. ápr. 29.

⁵⁶ MOLNÁR ÁRPÁD: *Levél Adyhoz*. — Az Ember. Bécs 1919. nov. 20.

⁵⁷ SEBESI ERNŐ: *Ady felé*. — Diogenes. Bécs 1924. febr. 16.

⁵⁸ NÁGEL GÉZA: Párizsi emlék. Az Ő városában. — Az ember. New York 1929. jan. 26.

⁵⁹ TARNÓCZY ÁRPÁD: *Felhők isten trónja körül. Ady Endréhez, a tízéves halotthoz*. — Az Ember. New York 1929. jan. 26.

⁶⁰ GERGELY LAJOS: *Emlékezés egy Tél-délutánra. 1919. január 27. Ady Endre halálának tíz éves fordulójára*. Hollywood. — Az Ember 1929. jan. 20.

⁶¹ SOMLÓ LIPÓT: *Ady Endre*. — Az Ember 1929. jan. 26.

⁶² ANTAL SÁNDOR: *Ady*. — Világosság. Bécs 1921. febr. 16.